

ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ "ЛЬВІВСЬКА ПОЛІТЕХНІКА"

На правах рукопису

ГРИНЕВИЧ ЛЮДМИЛА ВОЛОДИМИРІВНА

ВІЙСЬКОВЕ БУДІВНИЦТВО В УКРАЇНІ У
20-ті - НА ПОЧАТКУ 30-х рр. XX ст.:
НАЦІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТ

Спеціальність 20.02.22 - Військова історія

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Львів - 1995

00761523 (0)

3554.48
3554(094)
Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Інституті історії України НАН України.

Науковий керівник - доктор історичних наук
ПІНЧУК Юрій Анатолійович

Офіційні опоненти - доктор історичних наук
ДАШКЕВИЧ Ярослав Романович
- доктор історичних наук,
професор
КОВАЛЬ Михайло Васильович

Провідна організація: Інститут національних відносин і політології НАН України /м.Київ/.

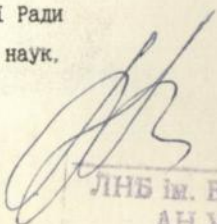
Захист відбудеться "24" листопада 1995 р. о 15 год. на засіданні спеціалізованої Вченої Ради К 040602 на відділенні військової підготовки Державного Університету "Львівська Політехніка" /адреса: 290013, м. Львів, вул.С.Бандери, 12/.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Державного Університету "Львівська Політехніка" /адреса: 290013, м. Львів, вул.Технічна, 2/.

Автореферат розісланий "20" жовтня 1995 р.

Вчений секретар
спеціалізованої Вченої Ради
кандидат філософських наук,
доцент, полковник

Гусєв В. І.

ЛННБ ім. В. Стефаніка
АН України

I. Основний зміст дисертаційної роботи

Загальна характеристика дослідження. В дисертації висвітлюється комплекс питань, пов'язаних з історією національного будівництва в Червоній армії в Україні у 20-ті - на початку 30-х рр. Дана наукова праця аналізує суть військової реформи в контексті тих перетворень, які виходили з проголошеної більшовиками у цей період політики коренізації. Віддаючи данину декларованому з утворенням СРСР федералізму, під натиском національної стихії в колишніх "окраїнах", РКП/б/ з тактичних міркувань була змушена погодитись на проведення національних заходів в союзній Червоній армії, зберігаючи при цьому стратегічний курс на поступове їх згортання, ліквідацію будь-яких прав національних республік у військовій сфері. Це є основним концептуальним положенням дисертаційної роботи. Результати дослідження демонструють, як радянське військово-політичне керівництво, побоюючись поширення "військового сепаратизму" в Україні, цілеспрямовано крок за кроком звужувало сферу національного будівництва в розташованих на її терені військах і, кінець-кінцем, звело його нанівець.

Об'єктом дослідження виступають війська УВО /Українського Військового округу/. Його основні структурні елементи та національна політика радянської влади у військовій сфері.

Предметом дослідження - є процес національно-військового будівництва в Україні у всій його складності та протирічності, розгляд основних форм і методів проведення політики коренізації в УВО, її впливу на національну свідомість особового складу частин і з'єднань.

Хронологічні рамки дисертації охоплюють 20-ті - початок 30-х рр. XX ст. - період, пов'язаний із затвердженням радянської влади в Україні, входженням її до складу Союзу РСР та проведенням більшовиками кардинальних реформ - економічної /НЕП/, національної /політика коренізації/ та військової. Проте автор свідомо виходить за визначені хронологічні межі, намагаючись простежити витоки та основні тенденції політики РКП/б/ - КП/б/У в українському військовому питанні до початку досліджуваного періоду, а також проаналізувати наслідки відмови правлячої партії від проголошеного на початку 20-х рр. курсу на національно-військове будівництво в республіці.

Актуальність теми дисертації. Серед вузлових моментів нової історії України, що нині мають бути піддані ґрунтовному вивченню та суцільному перегляду науковців, важливе місце посідають 20-ті - початок 30-х рр. XX ст. На особиву увагу при цьому заслуговує дослідження історії національно-військового будівництва в республіці. Загальновідома істина, що організація збройних сил - складова частина розбудови держави, а армія - її важливіший інститут, ознака і гарант суверенітету. Разом із тим, процес військового будівництва адекватно відзеркалює процес державотворення в цілому, а армія виступає як своєрідна модель суспільства, де у найбільш концентрованому вигляді проявляються усі притаманні йому закономірності, в тому числі, складності й протиріччя. Відтак, вивчення історії національно-військового будівництва в Україні, аналіз Червоної армії в аспекті національної політики дають змогу не тільки реконструювати неоднозначні події входження формально незалежної республіки до складу СРСР, підходи, роль та місце УСРР у справі розбудови союзнаї армії, але й дозволяють більш повно з'ясувати

ти дійсний характер радянської федерації, вияснити суть закладеної в її основу системи національних відносин.

Актуальність дослідження історії національно-військового будівництва в радянській Україні виходить, також, і з тих практичних завдань, що постали сьогодні перед Україною у зв'язку з розбудовою нею власних збройних сил. Сучасна українська армія не позбавлена проблем та протиріч національного характеру: частина з них обумовлена об'єктивними факторами - багатонаціональним складом військ, існуванням відмінностей національної психології, культури, традицій військовослужбовців різних національностей; інші - зокрема, наявність диспропорцій в національному складі /російський і російськомовний у своїй більшості командний та переважно український особовий склад/, труднощі при запровадженні в армії державної мови тощо - є надбанням недавнього минулого. Вивчення природи, історії виникнення цих негативних явищ безумовно сприятиме їх подоланню.

Стан наукової розробки проблеми. За слухним зауваженням українського історика, джерелознавця Я. Дашкевича, на кінець 80-х рр., тобто, напередодні розпаду СРСР, "становище з дослідженням історії українського війська склалося катастрофічне".¹ За умов відсутності української державності військова історія українського народу взагалі не мала права на існування і була розчинена у загальносоюзній, а по суті справи, російській військовій історії. Спроби поодиноких українських науковців вичленувати українську військову історію давніх часів із загальноросійського контексту призводили до сумних для дослідників наслідків - переслідувань, позбавлення роботи тощо, як

1. Дашкевич Я. Стан і напрями джерелознавчих та історіографічних досліджень історії України /Друга половина XIX-XX ст. /: Доповідь про друковані праці, подана на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук. - К., 1994. - С. 28.

приміром, це сталося з автором праці "Збройні сили України першої половини XVIII ст." О. Апанович. За весь період існування радянської влади в Україні не з'явилося не тільки жодного спеціального дослідження з історії збройних сил Центральної Ради, гетьмана П. Скоропадського, Директорії, Української Повстанської Армії, але й навіть, хоч як би це не здалося парадоксальним, жодної узагальнюючої праці, присвяченої історії українських радянських військових формувань 1917-1920 рр., участі українців у складі Червоної армії в другій світовій війні.

На цьому тлі не викликає подиву і той факт, що до цього часу вітчизняна історіографія не має спеціальних досліджень, присвячених аналізу історії національного будівництва в Червоній армії в Україні у 20-ті - 30-ті рр. В радянській історіографії ця тема знаходилася на положенні негласно забороненої. Мотиви обмежень наукових пошуків у цій ділянці були цілком очевидними. Армія - елемент державності, її важливіша ознака; для України питання про національне військо прямо пов'язане з проблемою державності, а стосовно до історії становлення більшовицької влади в Україні - з проблемою поступової ліквідації будь-яких ознак її державності. Зрозуміло, що орієнтована на збереження цілісності єдиної держави - Союзу РСР, поступове інтегрування в ньому на великоросійській основі неросійських народів /зокрема, й через армію/ радянська система активно запобігала поширенню поглядів, висновків, які будь-якою мірою "гнали на самостійництво."

Проте, з іншого боку, не можна стверджувати, що проблема національного будівництва в Червоній армії у 20-ті рр. взагалі обминалася радянською історіографією. В окремі роки, у "загальносоюзному контексті" радянські історики все ж порушували цю

проблему, намагаючись довести прогресивність факту встановлення більшовицької влади та утворення Союзу РСР, завдяки чому, начебто, й з'явилися умови для задоволення прав національних республік, вирішення національного питання у військовій сфері.

Окремі аспекти досліджуваної теми були порушені радянською історіографією вже у 20-ті рр. Поряд із численними статтями у військовій періодиці,¹ в ці роки з'явилася чимало брошур з історії розташованих на терені республіки частин та з'єднань Червоної армії,² військових шкіл, у тому числі й національних,³ в яких накопичено певний фактичний матеріал щодо практики проведення політики коренізації в Українському військовому окрузі. До цього періоду відноситься, також, поява ряду праць узагальнюючого характеру, спеціально присвячених історії національного будівництва в совзній Червоній армії, щоправда авторами цих, як правило, популярних робіт виступали не професійні історики, а публіцисти.⁴ Досить цінними, з огляду на обрану для дослідження тему, є опубліковані у 20-ті рр. документальні матеріали.⁵ виступи тогочасних партійних та військових діячів.⁶

1. Бермант. Национальные моменты в строительстве Красной армии //Партработа в полку. - 1923. - №5;Украинизация и политпросветрбота //Красная рота. - 1924. - №38;Проверка знаний украинского языка начсоставом //Активист. - 1926. - №11 та інш.

2. О сорок пятой. Материалы из истории 45-й стрелковой Волынской Краснознаменной дивизии. - К., 1928; Назаров В., Петрин В. В боях 1 за работу. З історії 23-ї дивізії. - Х., 1929 та інш.

3. Короткий історичний нарис Української Кінної школи ім. т. Буденного. - Зінов'євськ, 1925; Школа Червоних Старшин ім. ВУЦВК. Збірка до 10-ти річчя. 1920-1930. - Х., 1931 та інш.

4. Дубинский И. Что такое национальные войска. - М.-Л., 1927; Захаров М. Национальное строительство в Красной армии. - Л., 1927.

5. Всеукраинское совещание начполитотделов и начоргинстров. 17-20 июля 1921 г. Статьи, отчеты, тезисы и резолюции. - Х., 1921; Отчет Политического управления и окружной парткомиссии Украинского военного округа III партконференции УВО. - Х., 1925; Тезисы и материалы к Всесоюзному съезду военно-учебных заведений РККА. 8-12 апреля 1925 г. - М., 1925 та інш.

6. Скрыпник Н. Национальный вопрос в Красной армии // Красная рота. - 1924. - №41; Сталин И. Соч. - Т. 5. - С. 274, 299; Троцкий Л. Перспективы и задачи военного строительства. - М., 1923; Фрунзе М. Статьи и речи. - М., 1936 та інш.

Зазначимо, що автори всіх вищезначених праць з історії національного будівництва в Червоній армії суворо дотримувалися визначених офіційною ідеологією підходів до висвітлення цієї проблеми: відносили початок "дійсно серйозної роботи" в галузі створення національних військ у республіках до 1923 р., з моменту проголошення XII з'їздом РКП/б/ курсу на коренізацію; декларували значення ухвалених правлячою партією національних заходів в армії як переконливого свідчення послідовності більшовиків щодо вирішення національного питання у військовій сфері; чітко проводили тезу про утворення СРСР у якості єдиної держави як наслідок "вільного волевиявлення народів" та про необхідність існування єдиної союзної Червоної армії і, у зв'язку з цим, всіляко замовчували факти виявленого республіками як у період громадянської війни, так і пізніше, напередодні та під час утворення Союзу РСР "військового сепаратизму" - вимог щодо створення на своїх теренах національних військових центрів, організації національних армій /а не лише формувань/ тощо. І все ж, окремі відомості про ті "альтернативні думки" у національному військовому питанні, що існували в суспільстві, не могли не "просочитися" на сторінки певних видань - нехай, навіть, у вигляді критики цих думок. До таких слід віднести, приміром, опубліковані в радянській періодиці на початку 20-х рр. статті "розгромного характеру" про діяльність Української Комуністичної партії /УКП/.¹ Втім, у цей період побачили світ і "програмові документи" УКП, а також "групи федералістів" в КП/б/У.² спогади одного з лідерів федералістів -

1. Мальцев П. Хуторской "коммунизм" /УКП и укапизм/ //Красная рота. - 1925. - №3-4 та інш.

2. Материали о деятельности УКП. - Запорожье, 1924; Проект резолюции о политике партии, предложенной группой членов Городского района Киевской организации КП/б/У 19 февраля 1920 г. - Б/м., б/р.

Г. Лапчинського,¹ що дають уявлення про дійсні позиції опонентів керівництва КП/б/У в українському військовому питанні.

Впродовж 30-х рр., коли зміцніла тоталітарна система фактично відмовилася від попередніх національних заходів у військовій сфері, проголосивши про "вирішення національного питання в СРСР", тема національного будівництва в армії, так само як і політики коренізації в цілому, пішла в небуття, поступово перетворившись на заборонену. Часткове повернення науковців до її вивчення відбулося з середини 50-х рр., з початком відлиги.

Зазначимо, що саме в цей період радянським керівництвом активно опрацьовувалося питання про можливість запровадження в СРСР територіальної системи комплектування військ. Отож, виходячи з цієї кон'юнктури військовими дослідниками почала розроблятися тема військової реформи в СРСР 20-х рр.² У контексті вивчення цієї проблеми історики подекуди порушували й питання організації в республіках у перше десятиріччя після створення СРСР національних військових формувань та національних військових шкіл, проте концепція викладу цього питання не вийшла за межі визначеної офіційною ідеологією в 20-ті рр. схеми, можливо з тією тільки різницею, що висвітлюючи національні заходи в армії, дослідники 60-х рр. уникали їх прямо пов'язувати з проведенням більшовиками національної реформи. На тему політики коренізації, як і раніше, було накладене неофіційне "табу".

В цілому позитивним явищем доби відлиги можна вважати ви-

1. Лапчинский Г. Гомельское совещание /Воспоминания/ //Летопись революции. - 1926. - №6/21/.

2. Берхин И. В. Военная реформа в СССР /1924-1925/. - М.: Воениздат, 1958; Конюховский В. Н. Борьба Коммунистической партии за укрепление Красной Армии в годы мирного социалистического строительства /1921-1941 гг./ - М.: Издание Военно-инженерной академии им. Куйбышева. - Ч. 1. - 1958; Ч. 2. - 1959; Семин Л. В. Деятельность Коммунистической партии по идейно-политическому воспитанию личного состава терформирований Красной Армии /1923 - 1928 гг./ - М.: ВПА им. В. И. Ленина, 1962 та інш..

хід у світ серії збірок партійних та військових документів, окремі матеріали яких безпосередньо торкалися порушеної автором дисертації теми.¹ Щоправда, публікація документів у цей період носила досить тенденційний, до того ж обмежений характер. Скажімо, неповним виявилось видання у 1968 р. стенографічного звіту XII з'їзду РКП/б/: не досяжною для громадськості залишилася важливіша в концептуальному плані для розуміння суті підходів більшовиків в національній політиці, в тому числі й у військовій сфері, стенограма засідань секції з'їзду з національного питання. Остання була опублікована лише в 1991 р.²

Звернемо увагу на те, що висвітлення питань з історії національного будівництва в Червоній армії у 20-ті рр. проводилося виключно в "совзному центрі". Щодо самих республік, то в них за вивчення такої "слизької проблеми" намагалися не братися, навіть якщо цього потребувала сама логіка дослідження.³

Такою самою, в цілому, зберіглася ситуація і в 70-80-ті рр. У цей період в Москві з'явилось чимало статей⁴, канди-

1. КПСС о Вооруженных Силах Советского Союза. Сб. документов. 1917-1958. - М., 1958; Двенадцатый съезд РКП/б/. 17-25 апреля 1923 года. Стенографический отчет. - М., 1968 та інш.

2. Стенограмма заседания секции XII съезда РКП/б/ по национальному вопросу 25 апреля 1923 г. // Известия ЦК КПСС. - 1991. - №3. - С. 169-182; №4. - С. 158-177; №5. - С. 154-177.

3. Пиха Д. Д. Борьба Коммунистической партии за укрепление Советских Вооруженных Сил в 1921-1928 гг. / на материалах Украинского военного округа и парторганизации Украины / - Дисс. на соискание ученой степени кандидата исторических наук. - К., 1964; Киевский Краснознаменный. Краткий очерк истории Краснознаменного Киевского военного округа. 1919-1969. - К., 1969.

4. Громаков А. Политика Коммунистической партии в области военного строительства // Военно-исторический журнал. - 1970. - №6; Макаров Н. Коммунистическая партия и укрепление многонациональной Красной армии / 1922-1925 гг. // Там же. - 1972. - №7; Бокарев В. XII съезд партии и укрепление обороноспособности СССР // Там же. - 1973. - №4; Национальные формирования Вооруженных Сил СССР // Советская Военная Энциклопедия. - Т. 5. - М., 1978. - С. 552-553 та інш.

даських дисертацій¹, монографій², в яких так чи інакше порушувалася обрана дисертантом тема. Проте, як правило, усі ці наукові праці несли на собі відбиття атмосфери "доби застою": джерельна база досліджень залишалася бідною, методологічний рівень низьким, а підбір фактів - тенденційним, спрямованим на притаманне радянській історіографії тих років нестримне вихвалення "історичного досвіду КПРС" щодо "вирішення національного питання в СРСР та зміцнення дружби народів".

На відміну від публікацій виданих у Москві, підготовлені в 70-80-ті рр. українськими істориками наукові праці, що спеціально аналізували проблеми, пов'язані Червоною армією в Україні у 20-ті рр., - статті³, дисертації⁴, монографії⁵, як і раніше старанно обходили навіть сам факт національно-військового будівництва в республіці у цей період. Вироблені умовами багаторічного ідеологічного тиску "внутрішні цензори" не дозволяли українським історикам наводити у своїх працях і загальновідомі

1. Черемных А.А. Деятельность Коммунистической партии по созданию и укреплению средних военно-учебных заведений Красной Армии в годы мирного социалистического строительства /1921-1941 гг./ - М., 1974; Макаров Н.Ф. Борьба Коммунистической партии за укрепление обороноспособности страны в период становления СССР как единого многонационального государства /1922-1925 гг./ - М., 1975; Маркарян В.М. Коммунистическая партия - организатор и руководитель национальных воинских формирований Красной Армии в период мирного социалистического строительства /1922-1938/. - М., 1975 та інші.

2. Советские Вооруженные Силы. История строительства. - М., 1978.

3. Синьков В.М. 3 історії підготовки командних кадрів Червоної Армії на Україні // Український історичний журнал. - 1983. - №2; Діланян А.А., Шмельов Є.М. Політико-виховна робота політорганів і парторганізацій Українського військового округу /1921-1928 рр./ // Там же. - 1987. та інші.

4. Волков Г.В. Деятельность Коммунистической партии по укреплению единства армии и народа. 1921-1925. - К., 1979; Волковинский В.Н. Участие трудящихся Украинской ССР в укреплении Красной Армии /1921-1925/. - К., 1980 та інші.

5. Волковинський В.М., М.В. Фрнзе на Україні. - К., 1985; Дубинський І.В., Шевчук Г.М. Червоное казачество. - К., 1987.

мі, опубліковані вже навіть в енциклопедичних виданнях відомості щодо існування національних формувань в республіці у період проведення "військової реформи".

Початок перебудовних процесів в СРСР позначився різким зростанням інтересу громадськості до історичного досвіду національного будівництва в союзній Червоній армії: Апелюючи саме до нього спочатку громадські рухи, а потім і уряди ряду республік почали висувати вимоги щодо організації на терені останніх національних військових формувань. Проте союзне радянське та військове керівництво розцінило ці вимоги як спроби "розтягнути совзну армію по національних квартирах". Серія публікацій, спеціально присвячених історії організації національних військ у республіках, що їх вмістила на своїх сторінках центральна військова преса наприкінці 80-х рр., була покликана підвести теоретичне підґрунтя під тезу про невинуватість ані у політичному, ані в економічному, ані у військовому відношеннях відтворення в республіках національних військових формувань.¹

Перебудова та гласність позитивно вплинули на оновлення української історичної науки. З'явилися умови для вивчення цього ряду проблем, які до цього вважалися забороненими. Це торкнулося, зокрема, й політики українізації. На межі 80-90-х рр. було опубліковано ряд наукових статей,² присвячених її ана-

1. Ващенко П. Ф., Рунов В. А. Военная реформа в СССР // Военно-исторический журнал. - 1989. - №12; Варенников В. И. Из истории создания и подготовки национальных военных формирований // Военная мысль. - 1990. - №2; Кому нужны национальные казармы: беседа с генералом армии Салмановым // Правда. - 1991. - 14 марта та інш.

2. Горбач М. Українізація: зліт і трагедія: з досвіду ідейно-теоретичної боротьби на Радянській Україні у 20-х рр. // Жовтень. - 1989. - №2; Лозицький В. С. Політика українізації в 20-30-х роках: історія, проблеми, уроки // Український історичний журнал. - 1989. - №3; Дашкевич Я. Р. Українізація: причини і наслідки // Слово і час. - 1990. - №8 та інш.

лізу. В цей час, також, були зроблені перші спроби вироблення нових підходів до висвітлення історії національно-військового будівництва в радянській Україні.¹

Проте справжнє відродження української історичної науки почалося з проголошенням Україною в 1991 р. державної самостійності. Вийшли у світ ряд монографій узагальнюючого характеру, в яких на основі залучення нового корпусу архівних матеріалів робився концептуальний перегляд історії України періоду 20-30-х рр.² Останнім часом було захищено ряд дисертацій, спеціально присвячених дослідженню політики українізації, автори яких побіжно торнулися й проблем, стосовних проведення національних заходів в армії.³

Щодо зарубіжної історіографії, то в ній, в цілому, досить багато уваги приділялося аналізу політики українізації і націонал-комунізму в Україні,⁴ проте в цьому контексті проблема національно-військового будівництва залишалася практично невисвітленою. Окремі аспекти досліджуваної теми порушувалися в працях, присвячених питанням державного будівництва в СРСР, зокрема, вивченню суті радянського федералізму.⁵ Втім, пробле-

1. Гриневич В. А. Утворення Наркомату оборони УРСР у 1944 р.: з історії однієї політичної гри // Український історичний журнал. - 1991. - №5.

2. Даниленко В. М., Касьянов Г. В., Кульчицький С. В. Сталінізм на Україні: 20-30-ті роки. - К., 1991; Шаловал Д. І. Україна 20-50-х років: сторінки ненаписаної історії. - К., 1993 та інш.

3. Блінда Л. В. Українізація та її роль у суспільно-політичному житті українського народу в 20-ті рр. ХХ ст. - К., 1992; Верменич Я. В. Здійснення українізації у 20-30-х рр.: політичні і культурні аспекти проблеми. - К., 1993; Васильчук Г. М. Українізація вищих органів державної влади та управління УСРР / 20-ті роки/. - К., 1994.

4. Gurevitz B. National Communism in the Soviet Union, 1918-1928. - Pittsburg, 1980; Mace J. Communism and the Dilemmas of National Liberation: National Communism in Soviet Ukraine 1918-1933. - Cambridge, 1983 та інш.

5. Aspaturian V. The Union Republics in Soviet Diplomacy. A Study of Soviet Federalism in the Service of Soviet Policy. - Geneva, 1960; Олюнк С. Soviet Federalism in Theory and Practice. A Dissertation. - Washington, D. C., 1965.

ма національного фактору в радянських збройних силах, враховуючи на її стратегічне значення, все ж не могла не викликати зацікавленості зарубіжних учених, що знайшло своє відбиття у ряді монографій та наукових статей.¹ Переважна більшість цих робіт з'явилася у 80-ті рр. і була безпосередньо пов'язана з тими національними конфліктами, що виразно проявилися в Радянській армії під час війни в Афганістані. Звернення до історичного минулого мало дати розуміння витоків цих негараздів.

Цінним внеском у дослідження Червоної армії 20-х рр. як важливішого інституту радянської системи стала робота американського професора Марка фон Хагена,² хоча проблеми національного питання в армії залишилися поза увагою автора.

Таким чином, як свідчить проведений історіографічний огляд літератури, процес національно-військового будівництва в Україні у 20-ті - на початку 30-х рр. до теперішнього часу ще не виступав предметом спеціального дослідження. Окремі аспекти теми знайшли відбиття у ряді праць радянських істориків, проте у тенденційному і, по суті справи, сфальсифікованому вигляді. Відтак безсумнівно є потреба вивчення обраної дисертантом наукової проблеми на ґрунтовній, критично опрацьованій джерельній базі й наближення результатів дослідження до об'єктивної історичної істини.

Джерельну базу дисертації склали, в першу чергу, архівні матеріали. В процесі дослідження проблеми дисертантом були

1. Curran D., Ponomareff D. Managing the Ethnic Factor in the Russian and Soviet Armed Forces: An Historical Overview. - Santa Monica, 1982; Scott M. National Formations of the Red Army, 1918-1938 // The Journal of Soviet Military Studies. - Dec. 1990. - №3-4; Daughery III L. Ethnic Minorities in the Soviet Armed Forces: The Plight of Central Asians in a Russian-Dominated Military // The Journal of Slavic Military Studies. - June 1994. - №2.

2. Von Hagen M. Soldiers in The Proletarian Dictatorship: The Red Army and The Soviet Socialist State. - Ithaca NY, 1990.

вивчені 22 фонди в державних архівах України та Росії.

Значний науковий інтерес представляють фонди Російського державного військового архіву /РДВА/. Використані матеріали "Реввійськради СРСР" /ф.4/, "Реввійськради УВО" /ф.25899, оп.1/, "Політуправління УВО", /ф.25899, оп.2/ містять численні директиви військового командування, звіти та політдонесення, інформаційні матеріали, стосовні національно-військового будівництва в Україні у досліджуваний період. Ряд важливих документів знайдено в "Особистому фонді М.Фрунзе" /ф.32392/.

У Російському центрі збереження і вивчення документів нової історії /РЦЗВДНІ/ досліджені матеріали "Організаційно-інструкторського відділу ЦК РКП/б/, 1919-1924 рр." /ф.17, оп.11/, "Відділу керівних партійних органів. Сектору інформації Компартії України, 1926-1933 рр." /ф.17, оп.26/, "Бюро секретаріату ЦК РКП/б/, 1918-1926 рр." /ф.17, оп.84/, "Відділу агітації і пропаганди ЦК РКП/б/, 1920-1927 рр." /ф.17, оп.60/, особистих фондів К.Ворошилова /ф.74/, Д.Мануїльського /ф.523/, Г.Петровського /ф.482/, М.Фрунзе /ф.87/.

Чимала кількість матеріалів з досліджуваної теми відклалися в Центральному державному архіві громадських об'єднань України /ЦДАГОУ/. Фонд 1 - ЦК Компартії України містить документи Політбюро, Оргбюро, Секретаріату ЦК, пленумів і конференцій, які, в цілому, дають уявлення про суспільно-політичне життя в УСРР у 20-ті - на початку 30-х рр., проведення політики коренізації, в тому числі й у військовій сфері.

Питання динаміки та особливостей національного складу частин та з'єднань Українського військового округу, запровадження в них національних мов, поширення виданої національними мовами військової літератури, преси, підготовки командних кад-

рів у національних військових школах характеризують матеріали Центрального державного архіву вищих органів влади і управління /ЦДАВО України/. Це, насамперед, документи Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету /ВУЦЕК/ /ф.1/, Раднаркому України /ф.2/, Наркомату освіти /ф.166/, а також Наркомату робітничо-селянської інспекції /НКРСІ УСРР/ /ф.539/, Держплану УСРР /ф.337/, Державного видавництва України /ф.177/.

Під кутом зору поставленої теми у дисертації аналізуються опубліковані документи. Дисертантом були вивчені, також, публікації 16 військових періодичних видань України - газет і журналів. Використовуючи цю групу джерел автор виходив із усвідомлення специфіки радянських періодичних видань 20-х - 30-х рр. - отже, при вивченні їх матеріалів намагався знайти реальне співвідношення теорії національного питання і практики її відтворення партією більшовиків.

В дисертації були використані й матеріали мемуарного характеру.

Метою дослідження є комплексний аналіз історії національно-військового будівництва в Україні у 20-ті - на початку 30-х рр. Досягнення визначеної мети передбачає вирішення таких основних завдань:

- аналіз теорії та практики національної військової політики радянської влади в Україні, характеру взаємовідносин урядів УСРР та РСФРР у питаннях щодо визначення перспектив національно-військового будівництва в республіці;

- розгляд змін та специфіки національного складу частин та з'єднань військ УВО у 20-ті рр.;

- виявлення та характеристика основних напрямків політики коренізації в Червоній армії в Україні;

- розкриття ставлення різних категорій військовослужбовців до проведення національних заходів в армії, характеру національних взаємин особового складу УВО;

- висвітлення процесу поступового згортання національно-військового будівництва в республіці наприкінці 20-х - на початку 30-х рр.

Наукова новизна дисертації полягає в тому, що в ній уперше в сучасній історіографії в узагальнюючому плані розглядається національна політика радянської влади в Україні у військовій сфері. Висновки дослідження базуються на вивченні та критичному аналізі архівних матеріалів, переважна більшість яких вперше вводиться до наукового обігу. Це дозволило автору виробити нові концептуальні підходи до висвітлення одного із драматичних періодів військової історії українського народу новітніх часів. На відміну від усталених у радянській історіографії стереотипів, приєднання УСРР до нової імперії розглядається автором як крок на шляху до остаточного позбавлення формально незалежної республіки будь-яких прав у військовій сфері, а проголошені РКП/б/ обмежені національні заходи в союзній Червоній армії - як своєрідна тактика правлячої партії, запобіжний захід проти виявлених "націоналами" прагнень до створення власного війська. Елементом новизни в роботі є визначення впливу армії, за умов проведення в ній політики координованої організації, на формування свідомості українців.

Теоретичне і практичне значення дисертації визначається її спрямованістю на з'ясування логіки історичних подій і процесів в умовах проведення більшовиками національного будівництва в Червоній армії в Україні, що сприятиме створенню цілісної наукової картини національної політики радянської влади

в республіці у 20-ті на початку 30-х рр. Матеріали дослідження можуть бути використані при написанні узагальнюючих праць з української військової історії, при розробці навчальних курсів для курсантів і слухачів військово-учбових закладів.

Апробація і рівень реалізації результатів дослідження.

Дисертація обговорена і схвалена на засіданні відділу української історіографії Інституту історії України НАН України. Основні положення наукової праці знайшли відбиття у 5 публікаціях автора, результати дослідження апробовані в доповідях на Міжнародній науковій конференції "Армія і духовність" /Київ, березень 1995/, Третій міжнародній науково-практичній конференції "Конфлікти в суспільстві: діагностика і профілактика" /Київ, травень 1995/, Міжнародній конференції "Викладання історії і проблем націоналізму" /Львів, травень 1995/. Матеріали дослідження були використані автором при читанні курсу лекцій курсантам та слухачам Київського Інституту Військово-Повітряних Сил України.

Структура дисертації підпорядкована її меті та завданням. Дослідження складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел і літератури, додатків. Загальний обсяг тексту дисертаційної роботи - 177 с., списку використаних джерел і літератури - 21 с., додатків - 6 с.

У вступі обґрунтовується актуальність теми дослідження, визначається його предмет, хронологічні рамки, сформульовані мета і завдання, дається загальна оцінка джерел і літератури, характеризуються наукове і практичне значення дисертації.

У першому розділі "Генезис і суть політичної лінії РКП/б/ у питанні національно-військового будівництва" простежується, як в період боротьби за владу в Україні та утворення Союзу

ЛНД
Історичний факультет
Київського університету

РСР, під впливом політичної кон'юктури, методами проб та помилок вироблялася тактика партії більшовиків щодо питання організації на терені республіки національних військ.

Наприкінці 1919 р. РКП/б/ змінила попередню лінію в "українському питанні", визнавши за УСРР статус незалежної держави та заявивши про свою прихильність ідеї створення, в майбутньому, Української Червоної армії. Проте стратегічний курс партії - "на поступове злиття України з Росією" залишився незмінним. Останнє чи не найвиразніше виявилось саме у військовій сфері: збереженні повної підпорядкованості військового апарату "незалежної України" РСФРР, зволіканнях і, в кінцевому плані, недопущенні організації українських радянських формувань, ліквідації Червоної Української Галицької армії, репресіях проти прихильників відтворення українських військового центру та армії /"групи федералістів" в КП/б/У, боротьбистів/. Особлива увага в дисертації у цьому контексті приділяється розгляду історії створення і розгрому Центральної школи Червоних старшин, яка, на думку її організаторів, мала бути розгорнутою у цілу мережу українських військових шкіл різних родів зброї.

Договір між РСФРР та УСРР від 28 грудня 1920 р. закріпив підпорядкованість останньої радянській Росії, в тому числі й у військовій сфері та сприяв подальшому посиленню великодержавницьких тенденцій в політиці російського партійного керівництва. Виходячи з міркувань "революційної доцільності" частина більшовицьких лідерів УСРР на чолі з Х.Раковським виступила за "вдосконалення" умов союзного договору, маючи на увазі потребу суттєвого розширення прав республік. В розділі висвітлюється боротьба навколо питання про перспективи організації національних військ у республіках, що розгорнулася в період утво-

рення СРСР, зокрема, на XII з'їзді РКП/б/, аналізується суть рішень з'їзду в цій сфері, що оцінюються як поступка союзного центру "націоналам", запобіжний захід проти "неконтрольованого" поширення націоналізації військ на місцях. Цією ж орієнтацією була позначена розроблена наприкінці 1924 р. спеціальною комісією на чолі з Ф.Дзержинським п'ятирічна програма національно-військового будівництва в СРСР, яка ще більше звужувала сферу національного будівництва в Червоній армії в Україні.

Другий розділ "Українізація в Червоній армії в Україні у 20-ті рр." починається з розгляду змін та специфіки національного складу частин і з'єднань УВО у досліджуваній період. Встановлено, що запровадження у серпні 1923 р. територіальної системи комплектування військ суттєво вплинуло на національний склад Червоної армії в Україні у плані його фізичної українізації. В той час, як на початку 1921 р. українці становили лише 9% розташованих на українському терені радянських військ /85% складали росіяни, 6%-інші національності/, то на початку 1927 р. їх кількість зросла до 70,3% /в територіальних дивізіях - понад 80%/. Між тим, національний склад командних кадрів округу, по мірі посадового зростання, залишався переважно російським: у 1925 р. серед 42 воєнкомів та начдивів українців було лише 2, росіян - 21, євреїв - 10, латишей - 9; в той же час з 246 чол. Штабу та Управління УВО українців було лише 6. В роботі аналізуються причини існування диспропорції у національному складі військ УВО, визначається негативний вплив останньої на ситуацію із проведенням національних заходів в окрузі.

В розділі висвітлюються основні напрямки і методи проведення політики коренізації у військах УВО, ставлення до неї різних категорій військовослужбовців, підкреслюється склад-

ність і неоднозначність процесу національно-військового будівництва, аналізується досвід проведення українізації в армії.

У третьому розділі "Криза українізації та початок її згортання в Українському військовому окрузі" розглядаються ті зміни, що відбувалися в українському суспільстві та розташованих на українському терені військах з початком так званого "великого перелому". В роботі висвітлюється в цілому негативна реакція армії і, передусім, територіальних з'єднань, на "новий аграрний курс" більшовиків: зростання "куркульських" та "націоналістичних" настроїв серед особового складу, участь значної частини останнього у численних заворушеннях на селі тощо. Доводиться, що саме опасіння неблагонадійності територіальних дивізій, зокрема й "українізованих", з одного боку, а з іншого - стремління не допустити подальшої націоналізації військ в Україні, примусили сталінське керівництво в УВО значно раніше, ніж в інших округах, стати на шлях відмови від територіальної системи та національних заходів. У розділі розкривається механізм поступового згортання коренізації в окрузі, висвітлюються репресії, чистки в УВО на початку 30-х рр., проаналізовані негативні наслідки для УСРР відмови від декларованого РКП/б/ зтворенням СРСР курсу на національно-військове будівництво.

У висновках підведені підсумки дисертаційного дослідження, особистий внесок автора у розробку наукових результатів, що вносяться на захист, міститься у таких положеннях:

1. Проведення національного будівництва в Червоній армії в Україні з початку 20-х рр. обумовлювалося стремліннями більшовиків угамувати розбурхану під час громадянської війни українську національну стихію, зміцнити позиції радянської влади в Україні, залучити до військової служби українців та створити в

союзній армії сприятливі умови для "обробки" переважно селянського, "дрібнобуржуазно та націоналістично наставленого" поповнення в "комуністичному дусі".

2. Процес національно-військового будівництва в УСРР від початку суворо регламентувався союзним військово-політичним керівництвом, яке всіляко обмежувало його, побоюючись поширення сепаратистських тенденцій в республіці. Суттєвим тормозом запровадження національних заходів у військах УВО виступав переважно російський та зрусифікований комсклад.

3. Незважаючи на обмежений та протирічний характер, проведення українізації в УВО все ж мало певні позитивні наслідки, передусім, щодо підвищення статусу української мови в армії; національні заходи у військах, незважаючи на їх непослідовність, об'єктивно впливали на формування національної ідентичності українців.

4. Згортання політики коренізації в УВО наприкінці 20-х - на початку 30-х рр. стало наслідком посилення сталінського режиму в СРСР та його наступу проти націонал-комунізму в республіках. Відмова від національних заходів в армії, поступове витіснення з неї української мови і затвердження російської остаточно позбавляли Україну її прозорих прав у військовій сфері та перетворювали союзу Червону армію на ефективне знаряддя проведення русифікаторської політики.

5. Досвід національного військового будівництва в УСРР 20-х - початку 30-х рр. повною мірою виявив утопічність сподівань частини українських комуністів на можливість задоволення національних інтересів України у військовій сфері за умов відсутності реальної державності.

Методологічну основу дисертації становить система науко-

вих принципів і методів пізнання, які спираються на досягнення вітчизняної і зарубіжної історичної науки та спрямовані на об'єктивне, всебічне висвітлення подій, фактів і явищ. Дослідження орієнтоване на залучення як власно-історичних методів, які походять із специфіки історичної науки з її хронологічним та подійним підходом до висвітлення історичного процесу /порівняльно-історичного, ретроспективного, методу актуалізації та інш./, так і загальнонаукових, універсальних методів /описання, синтезу, методу класифікації, статистичного та інш./.

2. СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ НАУКОВИХ ПРАЦЬ

1. "Волобуєвщина" //Нова генерація. - 1992. - №1. Обсяг - 0,5 др. арк.
2. Журнал "Вісті ЦК КП/б/У /1921-1930/ як джерело історії проведення політики коренізації в Україні //Історично-географічні дослідження в Україні. - К.:Наукова думка, 1994. Обсяг - 0,75 др. арк.
3. Газета "Червоний край" як джерело вивчення історії політики українізації на Вінничині //Тези V Вінницької науково-практичної конференції. - Вінниця, 1992. Обсяг - 0,2 др. арк.
4. Боротьба з релігією в Червоній армії в Україні у 20-ті рр. XX ст.: уроки історії та сучасність. //Тези міжнародної конференції "Армія і духовність". 3-5 березня 1995 р. - К., 1995. Обсяг - 0,2 др. арк.
5. До питання про природу національних конфліктів в радянських збройних силах: історичний аспект //Конфлікти в суспільстві: діагностика і профілактика: Тези Третьої міжнародної науково-практичної конференції. 17-20 травня 1995 р. - Київ-Чернівці, 1995. Обсяг - 0,2 др. арк. /у співавт./

S U M M A R Y

Hrynevych L. V. Military Building in Ukraine in the 20 - early 30-s years of the XX Century: Nationality Aspect.

Dessertation for the scientific degree of Candidate of Historical Sciences Specialization - 20.02.22. - Military history. The State University "Lvivska Politehnika", Lviv 1995.

The dissertation considers the process of national building in the Red Army in Ukraine. Special attention is given to the analyses of transformations that took place in the Ukrainian military district in the context of the bolshevik national policy of korenizatsia.

The author concludes that the termination of the national reforms in the Red Army in the early 30-s was the logical result of previous policy of Moscow towards the liquidation of all rights of Ukraine in military sphere. This gave the Center a possibility transforming the Red Army into a real instrument of Russification.

А Н Н О Т А Ц И Я

Гриневич Л. В. Военное строительство в Украине в 20-е - начале 30-х гг. XX ст.: национальный аспект". Диссертация на соискание учёной степени кандидата исторических наук по специальности 20.02.22. - Военная история. Государственный Университет "Львівська Політехніка". Львов, 1995.

В диссертации исследуется процесс национального строительства в Красной армии в Украине. Основное внимание уделено анализу тех преобразований, которые проводились в Украинском военном округе в контексте провозглашенной большевиками национальной реформы /политики коренизации/. Автор приходит к выводу, что сворачивание в начале 30-х гг. национальных мероприятий в армии стало логическим следствием проводившегося союзным руководством курса на ликвидацию каких-либо прав Украины в военной сфере и способствовало превращению союзной Красной армии в инструмент проведения руссификаторской политики.

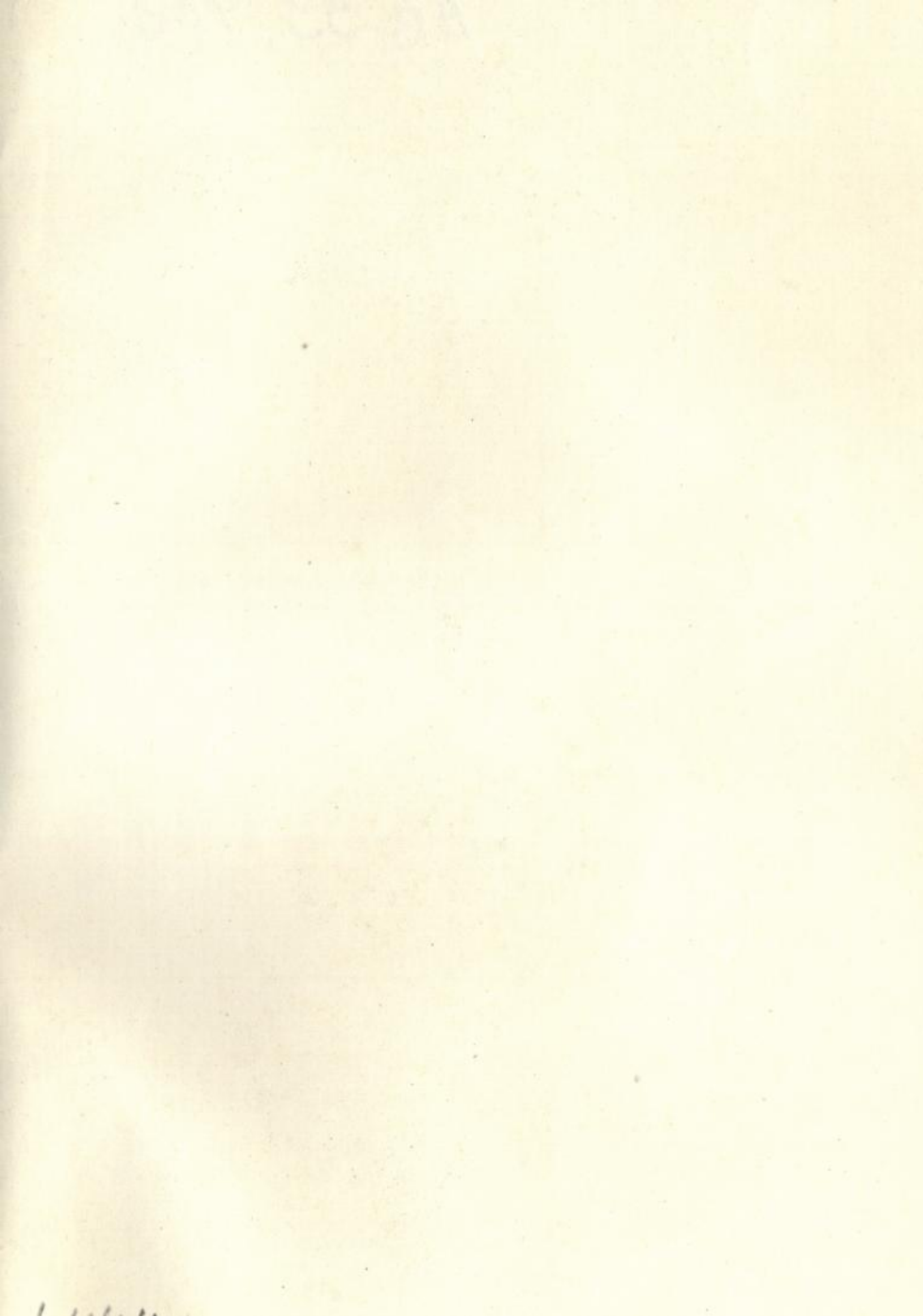
Ключові слова:

Україна, Червона армія, національно-військове будівництво, політика коренизації, українізація.

Дриш

Підписано до друку 17.12.95, Формат 60х84 1/16
Ум. друк. арк. 0,9. Обл. арк. 1,0
Тираж 100. Зам. 384 1995 р. Безплатний

Поліграф. д-ція Ін-ту історії України НАН України
Київ-1, Грушевського, 4

AB 33.468